

Tabán a régészeti ásatások világában.

(Előzetes jelentés az 1934—1935. évi ásatásokról.)

Pest város eredetét tisztázták az 1932. évi ásatások. Az a hatalmas római vár, melyet Diocletianus császár 294-ben épített s melynek irodalmi említése Idatius »*Fasti*«-jából közismert, indította a kutatókat arra, hogy a budai átellenes oldalon is kell egy hasonló, ha nem is olyan nagy védelmi művet találni.¹⁾ Az a nagyarányú rendezés, mely Tabán rozoga házainak lebontását vonta maga után, lehetővé tette, hogy fővárosunk ezen eddig elhanyagolt részeit régészeti szempontokból is tanulmányozhassuk.

Régebben Rómer Flóris volt az első, aki feltételezte, hogy a római imperium ezen fontos pontján, ha nem is erősen kiépítve, kellett egy római várnának állania.²⁾ A beépített utcarészek miatt adatokat nem találhatott. Hiba volt a pesti várról való elképzelése is, melynek romjai legutóbb e sorok írójának ásatásai alapján kerültek napfényre. Tabánt úgy kezelték, mint Aquincumtól idegen területet, noha itt is találtak sírköveket s másodlagos felhasználásban díszes mithológikus reliefet.³⁾ Ebből történeti következtetést levonni nem akartak, vagy talán az eddigi ismeretek alapján nem is mertek.

Budapest ezen pontja évezredek át tranzitó-állomás volt Észak-Európa és Nyugat-Magyarország, valamint az Aldunán keresztül feljövő bizánci és nyugati kereskedelem között. A Közép-Duna ezen területe nem csak adott, hanem magába olvasztotta mindazon kultúrjavakat, amelyek helyzeti fontosságánál fogva befogadó állomássá tették.

Az 1934. évi ásatásoknál, amikor csak a legjobban veszélyeztetett és lebontásra kerülő házak pincéiben dolgoztunk (Attila-körút 54—60. sz.-ok), világos lett előttünk, hogy ez a terület a bronzkor, valamint a későbbi korok idejében településre alkalmatlan volt. A XVI. század az, amely itt épületeket emelt, rendeltetésüket azonban a pincékben folyt ásatások alkalmával megállapítani nem sikerült. Az egyik ház (60. sz.) pincéjében találtunk csak nagyobb leletet, mely arra mutatott, hogy egy faládba elásott zárt anyaggal állunk szemben s egy polgári, szolid viszonyok közt élő család edény- és üvegtárgyainak lehetett a XVIII. század végéről.

A tabáni plébánia-templom mellett még fennálló házak (50—52. sz.) pincéiben végzett ásatások is azt bizonyították, hogy ez a hely csak

a késő-középkor folyamán épült be. Korábban a Duna gyakori kiöntései miatt homokos zátony volt s az ásátások alkalmával a pincékben 2—2·50 méter mélységben már víz fakadt fel.

Az 1935. évi ásátások Attila-körút nyugati oldalán a plébániával szemben a Szebeny Antal-tér, Görög-, Virág Benedek- és Fehérsas-utcák által határolt nagyobb területen folytak le. Ez a terület, főleg ahol a házak állottak, eredetileg jóval magasabb volt, mint a rendezés után látható mai felszín. Az ásátási helyszínrajzunkon bemutatott területet teljesen átkutattuk. Itt nem lehetett kutatóárok-rendszerrel dolgozni, mert erősen be volt építve. Jellegzetes volt az itteni tabáni házakra, hogy udvaruk kisméretű, már pedig csak ezek felásása nyújthatott leleteket. Ahol falak, pincék voltak, ott a korábbi századok emlékei elpusztultak. Ezért olyan hézagos a térképünk és sok a fehér folt rajta.

Ahol udvarrészezt találtunk, ott az egész helyet rétegszerűen kutattuk át és megkerestük a nyersanyag talaját.

Kitűnt, hogy Tabán ezen része állandóan lakott volt, a változatos kultúrák nyomai azonban nem egymás felett jelentkeztek időbelileg, hanem legtöbb esetben egymás mellett.

Középkori épületek, házak nyomai nem kerültek elő, ellenben nagy számban találtunk putri-, azaz földbeásott lakásnyomokat, kerek alakú, mélyebb tűzhelyeket, raktárvermeket, hulladékgyödröket, melyeknek körvonalai élesen elütöttek a nyerstalaj sárgás színétől s világosan mutatták, hogy milyen irányban kell az ásónak dolgoznia (VII. tábla 1. kép).

Ezek a gödrök, vermek nem egy korszakból származnak, hanem a legkülönbözőbb kultúrák hagyatékai. Az egyes kultúrák emlékei nem zárt csoportban, egymás mellett kerültek elő, hanem szétszórva. A rézkorszaki, vagy keltakori vermek mellett ugyanabban a szintben jött elő XV. vagy XVII. századból való veremraktár is.

Az ásátási rétegrajzok megmutatták, hogy az ásátási területünk állandóan egy *kiemelkedő domb volt*. Nyugatról az Ördögárok határolta, észak felé a budai várhegygel volt összeköttetésben, keletre pedig a Duna mentén haladó hajóvontató út volt a szegélye, valamint a Duna áradásos, homokzátonyos partja. Ezen szerencsés alakulata tette állandóan lakott helyé, rév melletti teleppé, mely azonban városjellegét sohasem ért el. Az Ördög-árok beboltozása után keletkezett Árok-utca jelzi a régészeti leletek nyugati határát. Az őskor folyamán, ideszámítva a római uralom korába átfutó késő La Tène kultúra időszakát is, az Ördög-árok mocsaras környéke szinte vonzotta a primitív népeket, mert megélhetésük számára a létfeltételeket szolgáltatta. Az őskori vermek élelmihulladékai (kagylóhéjak, teknősbéka páncélok, halszálkák stb.) mutatják, hogy ez a mocsaras vidék adta a fő élelmészeti cikkekét. A Gellérthegygel kapcsolatos dombos magaslat, az erdővel borított vidék a vadat szolgáltatta; az őskori vermek szarvascsontjai, vaddisznó-agyarai utalnak erre.

Kutatóárokokkal átvizsgáltuk a Gellérthegy északi lejtőit, de eddig ott őskori és keltakori település nyomaira nem akadtunk. Az Ördög-árok-tól nyugatra a rendelkezésünkre állott Fehérsas-téren, Kereszt-téren csak sírokat találtunk, melyek kora a török uralom megszűnése utáni évtizedekkel kezdődik s eddig legalább is a XVIII. század közepétől kezdő-

dőleg voltak kimutathatók. Egy-két vörös-márvány sírkő felirata is bizonyítja ezen helyeknek a szerb egyház temetőjéhez való tartozását.

Az 1935. évi ásatás, bár nagy területet ölelt fel, mégis hagyott tisztázatlan részleteket. Azok a régészeti megállapítások, melyeket röviden, beszámolóként közlünk, így csak a teljesen felkutatott területekre érvényes, de nem zárják ki, hogy a most kapott kép az újabb kutatások után még teljesebb lesz. Településtörténetileg így a pesti középkori városalapítással együtt haladó jobbparti városrész, a *parvum* vagy *minor Pest* helyét is pontosan megállapíthatjuk. A középkori topographia új kutatóinak feltételezett megállapításai, így elsősorban a Szent Gellért-legendában történetileg is hitelesnek elfogadható *Capella beatae Virginis* helyét illetően ásatásaink pozitív nyomokat nem hoztak napfényre. Három hely átkutatása fogja véglegesen tisztázni eredeti helyét. Így a tabáni plébánia-templom északnyugati környékének átkutatása⁴⁾, a volt török mecset még évtizedekig álló tornyának helyén.⁵⁾

A szerb templom és a tőle keletre eső rész a Döbrentei-térrel további fontos adatokat szolgáltathat s az új pesti révnek itt kell keresnünk a kiépített területét. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a Rudasfürdőnél 1931-ben végzett kertészeti munkálatok alkalmával szintén kerültek elő középkori falak s hoztunk be fekete anyagú, széles peremű keresztbelyeges edénytöredékeket is.

A Szent Imre-fürdő (volt Rác-fürdő) helye és környéke is további kutatásokat kívánna s hogy ez a rész az Árpádkor folyamán nagyobb épületekkel (templomot mondani egyelőre alap nélküli volna) rendelkezett, azt a tabáni házak bontásainál előkerült oszlopfejek s más emlékek is mutatták, melyek a rozoga házak kapui előtt kerékvető kövekül voltak alkalmazva.⁶⁾

Nem mondhatjuk ezek után, hogy az 1935. évi ásatások teljesen tisztázták Tabán s vele együtt *parvum Pest* topographiáját és teljes régészeti hagyatékát.

* * *

Az 1935. évi ásatás fővárosunk területén megmutatta, hogy a Középduna vonalának ezen szakasza a legjelentősebb őskori települések bázisa volt. Nagy Géza után, aki először foglalta össze Budapest őskori emlékeit,⁷⁾ oly sok emlék került elő, hogy éppen a jelen kötetben Tompa Ferenc tollából már nemcsak őskori leletstatisztikát, hanem nagyvonalú, átfogó őstörténetet is kaphattunk.

Az őskori település első nyoma a késői kőkor (neolith) virágidejéből származik s ahhoz a kultúrához tartozik, melyet a *vonaldíszes kerámia fiatalabb szakaszának* nevezünk. Tompa Ferenc képben hozza (II. 4—8.) ezeket a cserepeket, melyek mint zárt lelet lakógdörökből kerültek ki (térképünkön 59. sz.).

A *badeni kultúra* jelenti a neolith-kor végét, mely Tabánban is szép számmal van képviselve. (66. tűzgödör.)

Hillebrand Jenő szerint a *rézkor* végéről származik az a kuporodott csontvázsr, melynek mellékleteit VII. t. 2. sz. alatt mutatjuk be (térképünkön 26. sz.).

Legnagyobb számmal a bronzkor van képviselve. Első helyen áll a *harangalakú edények kultúrája*. A legjellegzetesebb teljes edényt a 85. gödör fenekén, hamu rétegből szedtük fel.

Szórványosan olyan cserepeket is találtunk, melyeken a díszítések mészberakással voltak kitöltve. A legjellegzetesebb darabot hozza Tompa IV. t. 7. sz. alatt. Ezek vezetnek át a bronzkor II. periódusába s ahhoz a kultúrához tartoznak, melyet korábbi tömeges előfordulásuk alapján *Šarvas-Vučedol*-nak neveztek el. A baranyamegyei Zók község után, ahol ez a kerámia hazánk területén legjellegzetesebben fordul elő, helyesebb a *zóki kultúra* elnevezés.

A bronzkor III. periódusa ásatásunk alkalmával nem került elő, de hogy vidékünk ekkor is lakott volt, azt a Gellérthegy déli lejtőjén a vízművek építéskor (1904) előkerült kerámia is mutatta. (v. ö. XII. t. 1.)

A *kora-vaskori* (hallstatti) kultúra jelenléte, közel egymás melletti lakógödrök anyagából került elő (21, 23, 27. putrik). Amint a Tompa által közölt képről kitűnik, (VI. t. 1—5.) ezek ezen kultúra legrégebb szakából valók. A szórványos leletek is amellett szólnak, hogy ez a kultúra erősen van képviselve és fejlődési fázisok nélkül olvad fel a La Tène kultúra utolsó szakának hordozói által képviselt, szinte európai, nemzetközivé vált kultúrjává nyomása következtében.

* * *

Legszébben volt képviselve ásatásunk területén a *La Tène-kultúra* utolsó szakasza, mely már részben átmege a római uralom idejébe.

A La Tène-kultúra korábbi szakaszai feltűnően nem szerepelnek, a kora-vaskori (hallstatti) emlékek után egyenesen az utolsó korszak következik.

A kultúra hordozói részben veremlakásban, részben tűzhelyeken hagyták hátra emlékeiket. Egy-egy verem zárt anyaga olyan állapotban maradt meg, hogy a La Tène utolsó korának kerámiáját a tabáni leletek alapján ismerhetjük meg legalaposabban. Egymás mellett szerepelnek a legváltozatosabb anyagú, formájú és díszítésű edények.

A nagyszámú La Tène-kori gödrök anyaga (itt a szórványos leleteket nem vettük fel kiindulási pontul) alig mutat fel jellegzetes eltérést. Ennek bizonyítására két ily zárt leletet mutatunk be, mint vezérleletet (VIII. tábla), de az elég nagyszámú (kb. 30) más zárt leletet tartalmazó gödrök is ugyanezt a jelleget viselik magukon. Hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy mindenikben akad oly darab is, mely az egyes edénytípusok tipológiai fejlődésének megállapításánál tekintetbe veendő.

A késő La Tène jellegzetes formái mellett a tabáni anyagban a hallstatti formák még részben továbbéltek s ez adja meg egyik jellegzetességét és talán magyarázatát, hogy itt a korai vaskorszakot, mely hosszú életű volt, egyenesen e késő kultúra váltja fel. Erre jellegzetes a X. tábla 1. számú képünk kis edénytöredéke, a fül felett kiálló gombszerű dísszel, mely több példányban fordul elő.

Magyarországon eddig a tabáni késő La Tène kerámia a legtökéletesebb, nemcsak számra, hanem teljesség szempontjából is. Ezentúl a *tabáni telep* anyaga áll a Közép-Duna-vidéki kelta kultúrában a vezetőhelyen. Le kell

azonban szegezünk, hogy csak a kerámiai csoport gazdag, bronz- vagy csonttárgyakat, egy-két fibulán kívül, alig találtunk s ez a telep jellegének megállapításánál bír fontossággal.

A késő kelta kerámiának egyik jellegzetessége a jól iszapolt vörösré égetett kancsókon vörös és fehér sávós festés s ezen belül vonalas festett díszek alkalmazása (VIII. tábla 1. szám, IX. tábla 2—8. sz.). A csehországi Stradonitz-ban találták eddig legnagyobb számban és változatos formában, míg hazánk területén csak szórványosan jelentkezett.⁸⁾ Nagy számban kerültek elő grafittal kevert anyagból vastag peremű csöbrök, csuprok, melyek oldalait függőleges vagy keresztvező rovátkolások díszítik. Jellegzetes nyugati késő kelta forma, mely a galliai Alesiából volt ismeretes először. Előfordul Baselben, Stradonitzon, a magyar Felvidéken,⁹⁾ ismeretes Újpestről és Nyitráról is. (X. tábla 9—12. sz.) Nem hiányoznak a besimított vonalas díszítések, a bekarcolt hullámos vonalak, és szerepel a benyomott díszek alkalmazása. (XI. tábla 1—11. sz.)

A legváltozatosabb formájú és díszítésű edények fordultak itt elő zárt leletben s így korukat pontosan tudjuk megállapítani. Ehhez járul, hogy két fazekas kemencét is találtunk, melyeknek hulladékanyagában ugyan-csak minden változat jelen volt.¹⁰⁾

Most kaptuk meg a római császárkor I.—II. századi benyomott díszű barbár kerámiájának az előfutárját, az őst. Novotny¹²⁾ és Menghin¹³⁾ éles polémiáját a Duna-menti keltaság benyomott díszítéseiről a tabáni anyag világosan eldönti. Tabán vezet rá, hogy a későrómai-barbár kerámia besimított díszítése is honnan ered (eingeläutete Keramie).¹⁴⁾

Ez a késő kelta kultúra, mondhatjuk telepváros, nem tűnt el a római uralom korával. Ásatásaink alkalmával kimondottan római ízlésű cseréptöredékek csak kevés számban jelentkeztek. De a kelta fazekasok már átveszik a római formákat, szerepel a Dragendorff 37. számú edénytípus. Említést érdemel, hogy a névleg ismert kelta fazekasnak, Resatusnak több edénytöredéke is előkerült, vegyesen tiszta La Tène stílusú darabokkal (XI. tábla 12. sz.). Resatusról tudjuk, hogy csak a Kr. u. 1. század fordulóján hozta fel gyárát Pogánytelekről Aquincum vidékére. A tabáni kelta telep megőrizte régi jellegét, a római kultúrát nem fogadta be. A La Tène utolsó szakaszának itt hosszú élete volt.

A tabáni ásatásoknál előkerült kelta putrilakások, tűzhelyek, polgári település hagyatéka, nem választhatók el az *Eravisci* néptörzstől, melynek megerősített vára a Gellérthegyen állott, ahol a civitas vezetősége székelte. A Gellérthegyen — főleg a déli lejtőjén — laktak az előkelőbbek. A déli oldalon helyben talált sírkövek mutatják, hogy ott volt a temetőjük is.¹⁵⁾ Ugyanitt került elő egy kelta szentély, melynek területén T. Fl. Titianus augur oltárkövét találták meg; a császár, a császári ház és a civitas *Eraviscorum* üdvéért állította a 3. század közepe táján.¹⁶⁾ Fröhlich, Hampel, Kuzsinszky már behatóan foglalkoztak a kelta civitasok jelentőségével és a római uralom egész idején való fennállásukkal.¹⁷⁾

Ez az *eraviscus* törzs volt az, mely a gellérthegyi hallstattkori várat a Kr. sz. előtti 1. évszázadban megszállotta. Mint új nyugatról jövő honfoglaló rátelepedett az illyr-pannon őslakosságra s kultúrája átvételére kényszerítette. Így volna érthető Tacitus megjegyzése, hogy az *Eravisci*

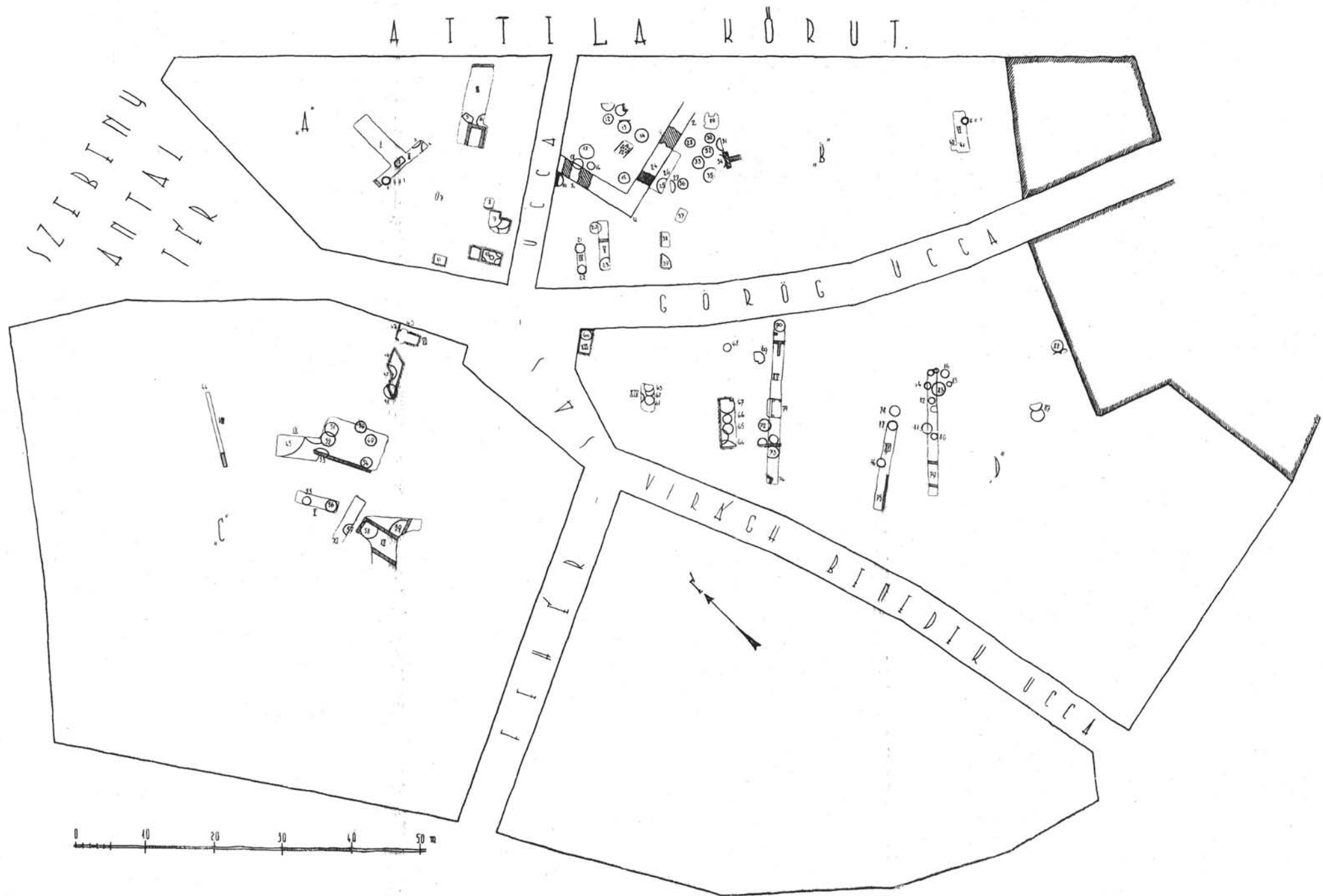
1. kép. A tabáni római őrtorony téglabélyegei.

olyan nyelvet beszélnek, mint más illyr törzsek s Alföldi András történeti vizsgálatai is erre az eredményre vezettek. A hegy déli részének újabb átkutatása alkalmával a várfalak egyes részeit még sikerült megtalálnunk. Apró próbaásatások pedig ugyanazt a kerámiát hozták napfényre, mely a tabáni ásatásokból ismeretes.

A tabáni ásatás nem is volna teljes, ha röviden nem követné a Gellért-hegy déli részének a felkutatása. Ez a rész is állandóan lakott volt. Legjobban mutatja ezt az 1904-ben a vízművek építése alkalmával szórványosan előkerült kerámia, melyben a bodrogkeresztúri kultúra füles köcsögeitől, a késő bronzkoron át a késő La Tène grafitos anyagú csuporáig minden megtalálható. A tabáni ásatás őskori szegényebb anyaga innen bővülne legszebben (XII. tábla 1. kép). Ezen a területen kell megtalálnunk az Era-visci előkelőinek temetőjét is. A sírleletek adnák meg a legmegbízhatóbb átmenetet az illyr-pannon korszaktól (!) a római uralom I. századának végéig.

* * *

A tabáni ásatások anyagában, mint már említettük, tiszta római ízlést mutató tárgy csak kevés fordult elő. Amint a késő La Tène anyagban érem nincsen, ez áll a következő századokra is. Ásatásaink folyamán csak I. Claudius császár egy jó állapotú középbronzát találtuk.¹⁸⁾ Térképünkön a 24. szám alatt épületnyomot láthatunk. Ez annak a hatalmas falnak csekély nyoma, melyet 1934-ben csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak eltüntetni, mikor a házakat lebontva, alattuk egy 2·40 m vastag, forrómészsel kevert, mészkövekből álló, akkor középkorinak (!) megállapított maradványra bukkantak. Ma csak a fal egy kis része látható, de megmaradt folytatásának az iránya (XIII. tábla). Ez a fal volt annak a római őrtoronynak egy részlete, melyet Frigeridus Pannonia Valeria katonai parancsnoka épített Kr. u. 374-ben. A fal római voltát eldöntötte a falazás technikája, a beépített római téglák és a környéken talált késő-római leletek. Sajátos, késő-római hadi építkezésre vallott az is, hogy mikor az őrtorony alapjait ásták, akkor először karókat, cölöpöket vertek a nyers agyagba, szorosan egymás mellé. Ezek 30—40 cm mélyre voltak leverve, körülbelül ennyire álltak is ki s ezekre öntötték a forrómészbe ágyazott mészkő falazást (XII. tábla 2). Ugyanez a technika előfordul Paulovics István által felásott nográdverőczei őrtoronynál is, mely ugyancsak ebből az időből való. De hogy mily általános volt, azt a legio II. Italica tábora is mutatta, melyet Ločic mellett ásott ki Lorger.¹⁹⁾ A római várna mellett bizonyít, hogy a déli faltól 9·20 m-re megtaláltuk a várat körülvevő árok egy részét és ebbe leomolva a délnyugati sarokfal hatalmas darabját. Az őrtorony keleti fala az Attila-körút építésekor ment tönkre. Kisméretű lehetett, hossza—szélessége 15—20 m, megfelelt a csillaghegyi és budakalászi, ugyancsak Frigeridus által emelt burgusok méreteinek. S hogy építését Frigeridus nevéből elválasztani nem lehet, azt a sok bélyeges római téglá is bizonyította, melyek a vezér és tisztjei nevét mutatják. Ezek mind a fal közelében kerültek elő, tehát elválaszthatatlanok az őrtoronytól. A bélyeges töredékesen maradtak fenn, de más, általunk nagyobb számban felásott limesmenti erődök anyagában teljes példányok is maradtak fenn

A tabáni ásások térrajza.

s így kiegészítésük nem ütközik nehézségbe. Az 1. szövegváltozatunk 1., 3., 5., 6., 7. számú darabjait FRIGERIDUS V(ir) P(erfectissimus) DUX AP (paratu?) L(uci) I,UPI-ra kell kiegészítenünk, a 2. számú a szöveg részét adja, a 4. számú pedig a DUX töredéknek változata.²⁰⁾

Frigeridus élete Ammianus Marcellinus történetíró művéből tisztán áll előttünk. Tudjuk, hogy ő volt az, aki Marcellinust leváltja 374-ben s a pannóniai csapatokat 377-ben elvezette Moesiába s 378. augusztus 9-én Adrianopolisnál el is vérezték a császárral együtt.²¹⁾ Ez az időpont adja meg a *terminus ante quem*-et. Erődünk római élete ezek után csak pár évre tehető.

A birodalom utolsó nagy katona-császára a pannóniai származású I. Valentinianus (364—375) úgy a Rajna, mint a Duna vonalát új erődökkel erősítette meg. Ekkor épül újra a pannóniai Duna-menti limes is. A Tabán ezen fontos, révátkelő helyét sem hagyhatták védtelenül. Szemben az Eskü-téren állott már 294. óta a Diocletianus alatt emelt nagy castellum a barbárok földjén, *in barbarico*.

A tabáni ásatás alkalmával egy korábbi erődítés nyoma nem került elő. Erre szükség sem lehetett. A gellérthegyi kelta erődítmény, melyet bizonyára nem hagytak hivatalos, megszálló katonai erősség nélkül, ellátta a környék védelmét. A IV. század vérvizataros idejében a Valentinianus által elgondolt erődláncsor megteremtésekor, — ezt a helyet is várnával kellett ellátni.

Közvetlen kapcsolatba került az Eskü-téri eddig még névtelen nagy várral s a rév átkelés biztosítója lett. Ugyanekkor azonban a keltaság utolsó barbár telepét el kellett környékéről tüntetni s a helyet bevonni a hadi zónába.

Ez azonban nem volt elegendő. A révátkelő mint már említettük csak az Ördög-árok felett történhetett s ez magyarázza meg őrtornyunk elhelyezését is.

Tabán római erődítése, katonai biztosítása nem állhatott elszigetelten. A Gellérthegy jelentősége nem vesztetett el, de tőle délre, ha már északon volt egy őrhely, ott sem maradhatott el. Mikor a fővárosi Szent Gellért-gyógyfürdőt építették, nagy falakat találtak, melyekbe másodlagos felhasználásban római nagy faragott és feliratos kövek voltak befalazva, akárcsak az Erzsébet-híd pesti pillérének építésekor talált toronyban.²²⁾ Itt állott a budai oldalon a Gellérthegy déli lábánál az a második erősség, mely a tabáni társával egyetemben a pesti hídfő-erődöt két irányban biztosítani volt hivatva.

Ez az utolsó történeti adat, mely a rómaiak korába nyulna vissza. Pusztulásuk nem ismeretes. De hogy jelentős szerepük maradt továbbra is, az el nem vitatható. A népvándorlás korából emlék nem ismeretes. A tabáni ásatásoknál ép úgy hiányzott a népvándorláskori anyag, akárcsak az Eskü-téri ásatásoknál. Tudjuk azonban, hogy a Kr. u. VII. századtól kezdve az itt megfordulható népeknek jellegzetes kultúrájuk nem volt, a szláv-ságnak hagyatékát is csak a 10. századtól követhetjük nyomon. A pesti vár fennmaradása mint állandó révátkelő hely azonban azt is feltételezi, hogy a budai oldal sem maradhatott továbbélés, kultúrfolytonosság nélkül.

Ásatásaink folyamán elszórtan találtunk középkori emlékeket is. Egy román stílusú kis faragott kőemlék-töredéken kívül, mely csak egyházi épületből származhatik, előkerült egy levéldíszes kis padlótégla is, amelynek párját Garády Sándor által a »Szép Juhászné« mellett feltárt pálos templomból már ismertük.

Feltűnő, hogy a keltakori putrikra emlékeztető gödrök ebből az időből is tömegesen kerültek elő. Rendeltetésük különböző volt, mert míg egyes köralakú vermekben szétválasztható hamurétegeket kaptunk, cseréptöredékekkel vegyesen, addig másokban teljesen hiányzott a hamu és csak cserepekkal voltak tele. Ezen gödröknek tömeges előfordulása mutatja, hogy Tabán ezen része a középkor folyamán erősen lakott volt (v. ö. VII. tábla 1.).

Egyes hamuval telt gödrök mellett, melyeknek mélysége 0.50—2.50 m-ig ment, találtunk nyers agyagtalajban részben köralakú, részben négyszöges formában haladó cölöplyukakat melyek nyilvánvalóan a rév mellett sátozt utó lakosság hagyatékához tartoztak. A földbe vert fakarók kerek és négyszögű sátrak tartói voltak s amellet szólnak, hogy a budai oldal ezen rév melletti részénél még évszázadokig csak sátoros telep létezett, mely a »sokadalom,« vásártartás rendeltetésének jobban megfelelt, mint a kőből épített házak.

Ezek a középkori gödrök ajándékoztak meg bennünket a hazai középkori kerámia eddigi legteltesebb és legalaposabban datálható csoportjaival.

Höllrigl József, a magyar árpád- és középkori agyagművesség legalaposabb ismerője²³⁾ szerint, az újonnan talált tabáni anyag alapján a magyar kerámia több fejezete tisztázódott. Az Árpádkor elszórt korai cserepei mellett zárt leletekben, vagyis egy-egy felásott gödör anyagának darabjai mellett előkerült érmek, üvegek s más tárgyak pontos időhatárt nyújtottak.

Legnagyobb meglepetést a térképünkön a 71. számú verem szolgáltatta. Tégla alakú formában (3×2 m) három és fél méter mélységig terjedt. A benne talált érmek a verem anyagának korát a XV. századra datálják (XIV. tábla 1. szám). A verem színültig tele volt cserepekkal, melyek a verembe való helyezésük idején ép edények voltak s csak később, a rájuk nehezedő földtömeg nyomása, új építkezések alkalmával roppantak össze. Ez is mutatja, hogy a középkori vermeknél, a rendeltetésük megállapításánál óvatosan kell eljárunk. Agyagműves raktár nem lehetett, mert az edények legtöbbször megállapítható volt, már régen használták azokat, korom és égésnyom mutatkozott rajtuk. Helyesen ítéljük meg ezt a zárt leletet, ha egy lacikonyha berendezési anyagának, vagy felszerelésének tekintjük. A verem anyagát apró darabokban találtuk meg s egyik-másik nagyobb edényt néha 100 darabból kellett összeragasztanunk, ami meglehetősen fárasztó és türelmi munka volt. Képünkön a verem anyagának kb. $\frac{1}{4}$ része látható. Változatos az anyag s még változatosabb a forma. Az apró perselyek és talpas poharak anyaga jól iszapolt s fehérre égetett, folytatásai az árpádkerámia keramiának. Több darabon a külső fenéken keresztbélyeget találtunk, melyek használata ugyancsak a korábbi századokra megy vissza, de ugyancsak jelentkezik a keresztbélyeg egyes

nagyobb edények félkör alakú vastag szájperemein is. Ez az utóbbi csoport anyaga elüt a helyben készült edényekétől, vastag faluk, szemcsés, fekete égetett külsejük és jellegzetes formájuknál fogva ahhoz a csoporthoz tartoznak, melynek példányait tőlünk nyugatra főleg Ausztriában és Nyugat-Magyarországon találták. Gyártásukat így oda is kell helyezniünk s Tabánba a Duna vízi útján kereskedelmi árukként jutottak el. A cserepek végleges összeragasztása és teljes edényekké való kiegészítése után, mikor kb. 200 darab edényt kapunk, teljes képünk lesz a közép-Duna vidéki magyar keramia XV. századi házi használatra szolgáló durva anyagáról.

A 71. számú veremanyagával azonos formákat még több olyan zárt leletként kezelendő veremben is találtunk, melyeknek kora érmeikkel datált.

Más tűzhelygödörből, valamint raktárvermekből megismertük a XVI. század keramiáját is. A legépebb ilyen csoportot a XV. tábla 2. képén mutatjuk be, mely a 32. számú gödörből származik. A XV. tábla 1. számú képén bemutatjuk a gödör képét is. A verem oldalán látható, hogy milyen apró cseréptöredékeként kerültek elő a később kiegészített edényeink.

Az árpádkori keramiára jellegzetes festett korsók, a nyomott román stílusra visszamenő formák mellett jelentkezik már a zománcos köcsög is s új szintet kap e század keramiája azáltal, hogy archaizáló vonásként egyes edények perem alatti részénél körbemenő benyomott díszeket találunk (kereszt, sakkforma, függőleges vonalak stb.), melyeket körkörös vagy sarkantyú alakú forgóbélyegző segítségével még égetés előtt nyomtak be az edény oldalába. Jellegzetes különálló fejezete ez a magyar keramiának, mely lendületes, új formakiváltó haladás helyett a nyugodtságot keresi, visszamegy a múltba ahelyett, hogy a nyugati vagy itáliai keramia vívmányainak értékesítésével új szintet hozna e szerény, igénytelen jellegű napi használati árukba, kivéve a zománc alkalmazását.

* * *

A török uralom korszaka nem változtatta meg Tabán ezen részének arculatát sem. Építkezések nem történtek, az élet a révátelés mellett a régi évszázados szokások képét mutatta továbbra is. Piackinézésű, sátoros-kereskedők, kufárok helye. Sátorok közepén tűzhelyek, pincszerűen kezelt vermek népesítik be vidékünket. Új vermeket építenek, melyeket valószínűleg a téli hidegre való tekintettel, mikor a kereskedelmi és hajózási forgalom szünetel, raktárokul használtak. Nincs eltérés a gödrök formájában, nagyságában. Az ásatások alkalmával számtalan olyan gödröt találtunk, melyekben egy-két cserépen kívül semmi sem volt. Az ezekben elhelyezett raktáranyagot a tavaszi új forgalom kezdetén elvitték. Azok a vermek, amelyekben az elraktározott anyagot megtaláltuk, — legyen az akár korábbi századból való, vagy a török uralom idejéből, — csak azt mutathatják, hogy tulajdonosuk vagy sorscsapás, vagy esetleg hadiesemény és kereskedelmi csőd miatt nem vehette tovább igénybe.

A magyarországi török uralom keramiája új feldolgozásra vár. Ez a korszak ilyen emlékekben gazdagabb, mint a korábbi századok, gondoljunk csak Pécsre vagy az egri ásatásokra. A főváros által elrendelt Piarista-

telki ásatások alkalmával már 1932-ben kimutatható volt az a kultúr-réteg, melynek időtartama 1686-al zárul. Ott a leletek kevés felvilágosítást adtak. Most Tabánban — feltűnő, hogy épen a magyar dénárok pontosabb időt jelöltek meg s a felásott keramiaanyag is messzebbmenő következtetésre alkalmas s ezek után első sorban a budai oldalon talált agyagműves emlékeket szűkebb időhatárok közé sorozhatjuk be.

A XIV. tábla 2. számú képén az 51. számú törökkori raktárverem anyagát mutatja be. A festett, keleti növényornamentikás díszű tányérok mellett a zöld vagy sárga zománcú talpas tálak viszik a főszerepet. Ez utóbbiak formájukat a keleti bronzművességtől kölcsönözték s talán nem is véletlen, hogy a zománcos bevonás játsza rajtuk a legfőbb szerepet. A zárt veremleletünk kora a XVII. század eleje. A képünkön látható formák elszórva is jelentkeztek, de említésre méltó, hogy az egyik verem melletti árnyékszék kiszedett anyagában, mely egy sátoros üzlethez tartozott, egy olyan bronz kancsót is felszínre hoztunk, mely bevéselt díszítéseinél fogva első sorban a honfoglaláskori szasszanida művészet növényornamentumaira emlékeztetett, de keleti továbbélésénél fogva már ismeretes volt Óbudáról egy, a Kerék-utcában talált sárgaréz kancsóról is.

* * *

Budapest területén eddigi ismereteink alapján csak Tabán tudott felmutatni olyan szakaszt — természetesen ebbe közrejátszott sajátos fekvése is — , melyen az egymást felváltó kultúrák nem egymás felett — rétegződésként, stratigrafiaailag — , hanem egymás mellett jelentkeznek.

Rupp helyesen következtetett, hogy a Tabán ezen része azért nem épült be, mert a mai plébániai templom helyén lévő mecset környékét a török, szokásához híven, szabadon akarta tartani.

A térképünkön látható ásatási területen a középkor folyamán sem volt építkezés, Frigeridus katonai helytartó korától ez szabad, átmeneti szállások területe maradt.

Mikor Budavárát a felszabadító keresztény sereg elveszi a félholdtól, — Tabán jelentősége maradt a régi. A fejlődés iránya a Gellérthegy északi lejtője felé fordult. Az ásatási területünk pedig közvetlen kapcsolatba került a tabáni plébániai templommal. A régi térképek bizonyosága szerint is az egész rész temető volt. Ásatásaink alkalmával a terület felső rétegeiből soros temetkezésre valló, fakoporsókba temetett csontváz-maradványok kerültek elő. Korukat pontosan lehetett megállapítani egy-egy érem, pénz s a halottakkal eltemetett gyöngysorokon lévő füles medaillonok alapján.

A nagy tabáni tűzvész, mely 1810-ben egy újabb szabályozásnak vetette meg az alapját a plébániatemető végét is jelenti.

Az 1935. évi ásatások eredménye alapján a városrendezéssel karöltve járó, mindig nyomukban haladó régészeti kutatások föltárták a budai oldal azon legrégibb települési helyét, melyen a fiatal kőkorszaktól kezdve minden korszak emlékei feltalálhatók s így fővárosunk településtörténetileg fontos fázisaira világítanak rá s egyben megmutatják azt a helyes utat, melyen közmunkákkal együttesen haladva *történetet lehet csinálni.*

NAGY LAJOS

- 1) Nagy L., Pest város eredete. Tanulmányok Budapest multjából III. 15. old.
- 2) Römer, A régi Pest. 1873. 7. old.
- 3) V. ö. Kuzsinszky, Aquincum. Ausgrabungen und Funde 1934., S. 103., Abb. 49.
- 4) V. ö. erre nézve Rupp, Buda-Pest és Környékének helyrajzi története. 1868., 164. old., különösen 167. old. 3. jegyz.
- 5) Dr. Schoen Arnold szóbeli közlése nyomán tudom, hogy emellett tör palcát.
- 6) Csárman Ferenc fővárosi tanácsnokkal együtt jártuk be az 1932. évi bontások alkalmával ezt a területet. A főváros régészeti szempontból számbajöhető emlékeinek e nagy szerelmese sok emlékre hívta fel figyelmünket s fáradságot nem kímélve járt utána, hogy a régi Budának egyetlen köve se kerüljön illetéktelen kezekbe.
- 7) Nagy Géza, Budapest őskora. Bud. Régiségei. VIII (1904).
- 8) Pič, Le Hradischt de Stradonitz en Bohême. 1906., pl. XLVI. seg.
- 9) Eisner, Slovensko v Pravěku. 1933. Taf. LVII—LVIII.
- 10) Höllrigl József szíves közlése.
- 11) Ennek a két kemencének zárt anyagát a *Germania* folyóirat egyik közeli füzetében hozom le. Itt csak említtem, hogy az újabban ismertetett svájci, franciaországi hasonló kori agyagműves kemencék anyagaival ezek teljesen egyezők, feltűnő azonban a formák változatossága, nemkülönben pedig az, hogy egyazon kemence egyszerre égetett ki legváltozatosabb anyagú és díszítésű tárgyat is.
- 12) Novotny, XV. Bericht der röm.-germ. Kommission 1923-24, S. 150; Wiener Prähistorische Zeitschrift 14 (1927) S. 130 f.
- 13) Menghin, Wiener Prähistorische Zeitschrift 14 (1927) S. 137.
- 14) Ezt a típust tárgyalja legutóbb Alföldi, Leletek a hún korszakból és etnikai szétválasztásuk. 1932, 42 sk. old.
- 15) C. I. L. III., 3594., 3598., 3602, 3614., 10.551., 15.169.
- 16) C. I. L. III. 10.418.
- 17) A már ismert magyar irodalom felsorolásán kívül itt csak egy cikkre utalok. W. Schmid, Römische Forschung in Österreich 1912—1924. 15. Ber. röm.-germ. Komm. 1926. S. 216. Legutóbb a Magyar Szemlében (1936, 272-275 old.) Andreas Pannonius írt az Eravisci-ről »A Tabán régi lakói« cím alatt.
- 18) Cohen² 47. Előoldalán a császár balra néző feje koszorú nélkül s a következő körirat: TI. CLAUDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P. — Hátoldalán a jobbra néző álló Libertas s körirata LIBERTAS AVGVSTA S. C. Az érem Kr. u. 41. évből való.
- 19) Öst. Jhefte 19—20, Sp. 107—134; Lorger, Začasno poročilo a raziskavanju rimskega tabora pri Ločici v Savinjski dolini 1918. Časopis, XXIX. (1934.), 150—153., Priloga II. Podobi št. 4.
- 20) Ezekre v. ö. Szilágyi, Inscriptiones tegularum Pannonicarum. 100. old. XXVIII., 57—55.
- 21) Frigeridus életére v. ö.: O. Fiebiger u. L. Schmidt, Inschriftensammlungen zur Geschichte der Ostgermanen. Denkschrift der Kais. Akad. der Wiss. Band 60, Abt. 3., S. 145.; Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I. (1924.), S. 82—83.
- 22) Alföldi, Epigraphica I. Pannonia könyvtár 14. 6. sk. old.
- 23) Erre a kerámia-ára v. ö. Balogh Albin, Az esztergomi múzeum bélyeges agyagedényeiről. Arch. Ért. 41. (1927.), 209. sk., Höllrigl, Árpádkori kerámikánk I., II., Arch. Ért. 44. (1930.), 46. (1932—33.).